अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

पी.के. प्रधान
बनाम
सिक्किम राज्यको प्रतिनिधित्व केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरोले गरेको छ
जुलाई २४, २००१
[जी.बी. पटनायक, एस.एन.फुकन र बी.एन.अग्रवाल, जेजे.]
आपराधिक प्रक्रिया संहिता, १९७३: धारा १९७।
लोक सेवक-अभियोजन-अनुमोदन-आवश्यकता-आयोजित:
उजुरी गरिएको कार्य र आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनबीच उचित सम्बन्ध हुनु पर्दछ- यदि त्यस्तो उचित सम्बन्ध छैन भने कुनै स्वीकृति आवश्यक पर्दैन-स्वीकृतिको प्रश्न कुनै पनि समयमा विचाराधीन भएपछि, मामिलाको समाप्तिको समयमा वा दोषी ठहर भएपछि पनि उठ्न सक्छ-स्वीकृतिको प्रश्न मुख्य फैसलामा निर्णय गर्न खुला छोड्न सकिन्छ- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७, धारा ५ (२) र ५ (/) (घ) - भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८, उप-धारा १३ (२) र १३(/)(घ)।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ को धारा ५ (२) र एस (एल) (घ) को संग दण्ड संहिता, १८६० को धारा १२०-बी र धारा १२०-बी अन्तर्गत अपीलकर्ता-लोक सेवक विरुद्ध आरोपपत्र दायर गरिएको थियो। जब सम्म विशेष न्यायाधीशले आरोपपत्रमा संज्ञान लिए तबसम्म अपीलकर्ता सरकारी सेवक हुन छोडेका थिए। फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ को धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति प्राप्त नभएकाले निजको अभियोजन आवश्यक नभएको भन्दै अपीलकर्ताले विशेष न्यायाधीश समक्ष प्रारम्भिक आपत्ति जनाएका थिए। विशेष न्यायाधीशले कुनै पनि स्वीकृति आवश्यक नभएको ठहर गरे। उच्च न्यायालयले उक्त आदेशलाई सदर गरेको थियो। त्यसैले यो अपिल गरिएको हो। अपीलकर्ताको तर्फबाट यो तर्क गरिएको थियो कि अपीलकर्ताको कार्यको आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनसँग उचित सम्बन्ध थियो र दुबै यति अन्तरसम्बन्धित थिए कि एकलाई अर्कोबाट अलग गर्न सकिदैन, जस्तै अपीलकर्तालाई मामिला चलाउनको लागि, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति आवश्यक थियो।
उत्तरदाता-राज्यको तर्फबाट यो तर्क गरिएको थियो कि अपीलकर्ताको कार्यहरू आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनसँग कुनै सम्बन्ध थिएन किनकि षडयन्त्रको अपराधलाई आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनमा कहिल्यै पनि मान्न सकिदैन र यसैले, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत अभियोजनको लागि कुनै स्वीकृति आवश्यक थिएन।

अपीललाई खारिज गर्दै, न्यायालयले यो निर्धारण गर्यो कि:

१. फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ को धारा १९७ बमोजिम संरक्षण को दावी गर्न को लागी अभियुक्तले उजुरी गरिएको कार्य र आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन को बीच एक उचित सम्बन्ध छ भनेर देखाउनु पर्छ। एक आधिकारिक कार्य आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन को साथ-साथ यसको अवहेलना मा प्रदर्शन गर्न सकिन्छ। संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत संरक्षण को लागि, अभियुक्तको कार्यहरु यस्तो हुनु पर्दछ कि यसलाई आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनबाट अलग गर्न सकिदैन, तर यदि तिनीहरू र ती कर्तव्यहरूको प्रदर्शन को बीच कुनै उचित सम्बन्ध छैन भने, आधिकारिक स्थितिले कार्यको लागि अवसर वा अवसर मात्र प्रदान गर्दछ, त्यसो भए कुनै स्वीकृति आवश्यक पर्दैन। अभियोजन पक्षले अघि सारेको मामिला असफल भएमा वा प्रतिरक्षा पक्षले गर्न भनिएको कार्य कर्तव्य पालनमा भएको प्रमाणित गरेमा, कार्यवाही खारेज गर्नु पर्नेछ। संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृतिको प्रश्न कुनै पनि समयमा उठ्न सक्छ भन्ने कुरा सर्वविदित छ। अभियोग को संज्ञान वा निर्धारण पछि तुरुन्तै हुन सक्छ वा परीक्षण को समापन को समयमा र दोषी ठहराए पछि पनि हुन सक्छ। तर केही यस्ता घटनाहरू हुन सक्छन् जहाँ अभियुक्तले जे गरे त्यो आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनमा थियो भन्ने कुरा स्थापित गर्ने मौका नदिई प्रश्नको प्रभावकारी निर्णय गर्न सम्भव नहुन सक्छ। अभियुक्तको दाबी, निजले गरेको कार्य आफ्नो कर्तव्य पालनको सिलसिलामा भएको र न त ढोंग गरिएको थियो न त काल्पनिक नै थियो भन्ने निष्कर्षमा पुग्नका लागि प्रतिरक्षापक्षलाई स्थापित गर्ने मौका दिई परीक्षणको क्रममा जाँच्न सकिन्छ। यस्तो अवस्थामा, स्वीकृतिको प्रश्नलाई मुख्य निर्णयमा निर्णय गर्न खुला छोड्नु पर्दछ, जुन परीक्षणको निष्कर्षमा वितरित हुन सक्छ। [११२७-डी-एच]

मामिलाको संख्या.:

सन् २००० को अपील (अपराधिक) १११८

याचिकाकर्ता:

पी.के.प्रधान

बनाम

उत्तरदाता: सिक्किम राज्यको प्रतिनिधित्व

न्यायको मिति द्वारा: २४/०७/२०

०१

पिठ:

जी.बी. पटनायक, एस.एन.फुकान र बी.एन. अगर्वल

निर्णय:

बी.एन.अग्रवाल, जे.

विशेष अनुमतिद्वारा यस अपीलमा, सिक्किम उच्च न्यायालयद्वारा पारित आदेश, आपराधिक पुनरावलोकन आवेदनमा, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७४ को धारा १९७ (यसपछि संहिताको रूपमा उल्लेख गरिएको) अन्तर्गत अपीलकर्ताको अभियोजनको लागि कुनै स्वीकृति आवश्यक छैन र यसैले विशेष न्यायाधीशद्वारा पारित आदेशलाई कायम राख्दछ जुन संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृतिको अभावमा अभियोजन रोक्न इन्कार गर्दछ, विवाद भएको छ। सिक्किमका तत्कालीन मुख्यमन्त्री श्री नर बहादुर भण्डारी र सिक्किम सरकारको ग्रामीण विकास विभागका तत्कालीन सचिव रहेका अपीलकर्ताको अभियोजनका लागि प्रथम सूचना प्रतिवेदन दर्ता गरिएको थियो, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९४७ को धारा ५(१)(डी) को साथ पठित भारतीय दण्ड संहिताको धारा १२०-बी अन्तर्गत केही ठेकेदारहरू बाहेक (यसपछि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ को धारा १३(१)(डी) सँग पठित धारा १३(२) सँग मिल्दोजुल्दो (यसपछि सन् १९४७ को ऐन भनिएकोछ) र अभियोजनको मामिला, संक्षेपमा, यो थियो कि वर्ष १९८३-८४ को समयमा, सिक्किम राज्य क्याबिनेटले सिक्किम राज्यमा ३६ ग्रामीण जल आपूर्ति योजनाहरू न्यूनतम आवश्यकता कार्यक्रम अन्तर्गत रु. १,६२,३१,६३०/- को कुल लागतमा लागू गर्ने निर्णय गर्यो र उपरोक्त प्रस्तावलाई अनुमोदन गर्दा क्याबिनेटले विशेष गरी निर्णय गर्यो कि रु. १,००,०००/- भन्दा बढीको कामहरू खुला टेन्डरमा राखिनेछ जबकि रु. १,००,०००/- भन्दा कमका कामहरू मनोनीत पंचायत मार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ। यी योजनाहरूको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुगमन कार्यको लागि राज्य क्याबिनेटको स्वीकृति ग्रामीण विकास विभागलाई सूचित गरिएको थियो। १९ वटा योजना कार्यान्वयन गर्न विभागले गत १९/१२/१९८३ मा टेन्डर सूचना जारी गरी त्यस्ता सरकारी कामहरूमा स्रोत र अनुभव भएका सूचीकृत ठेकेदारहरूबाट सिलबन्दी बोलपत्र आह्वान गरेको थियो। यस सूचनाको जवाफमा विभागले विभिन्न टेन्डरहरू प्राप्त गरेको थियो र गत १८ जनवरी, १९८४ मा टेन्डर समिति द्वारा खोलिएको थियो। टेन्डरको स्वीकृति/अस्वीकृतिको लागि आवश्यक कारबाही त्यसपछि सम्बन्धित फाइलहरूमा अनुसरण गरियो। यो मामिला यसरी अघि बढिरहेका बेला सिक्किमका तत्कालीन मुख्यमन्त्री श्री नरबहादुर भण्डारी, सिक्किम सरकारका तत्कालीन सचिव, ग्रामीण विकास विभागका सचिव श्री पी.के. प्रधान, जो यस अपीलमा अपीलकर्ता हुनुहुन्छ, प्रथम सूचना प्रतिवेदनमा उल्लेखीत पन्ध्र जना ठेकेदारहरू सहित, भ्रष्ट वा अवैध तरिकाले वा अवैध तरिकाले वा द्वारा उक्त ठेकेदारहरूको पक्षमा ठेक्का कार्यहरू सुरक्षित गर्ने उद्देश्यले आपराधिक षडयन्त्रमा प्रवेश गरेको आरोप लगाइएको थियो। अन्यथा तत्कालीन मुख्यमन्त्री र अपीलकर्तालाई लोक सेवकको रूपमा दुरुपयोग गरी माथि उल्लिखित ठेकेदारहरूको पक्षमा कम दरमा कामहरू प्रदान गरियो जसले गर्दा सिक्किम राज्यलाई आर्थिक लाभ र तदनुरूप को हानि भयो, विभिन्न कमिसन र चूकहरू द्वारा।

मामिला दर्ता गरिसकेपछि, यस मामिलाको विधिवत् अनुसन्धान गरियो र अपीलकर्ता र उपर्युक्त अभियुक्तहरू विरुद्ध आरोपपत्र पेश गरियो जो सिक्किमका तत्कालीन मुख्यमन्त्री थिए, १९४७ ऐनको धारा ५(१)(डी) सँग पठित १९४७ ऐनको धारा ५ (१) (डी) र १९८८ ऐनको धारा १३ (१) (डी) सँग सम्बन्धित धारा ५ (१) (डी) भारतीय दण्ड संहिताको धारा १२०-बी र १९४७ ऐनको धारा ५ (१) (डी) र धारा १९८८ को धारा १३ (१) (डी) सँग सम्बन्धित धारा ५ (१) (डी) को साथ पठित भारतीय दण्ड संहिताको धारा १२०-बी अन्तर्गत अभियोजनको लागि माथि उल्लिखित पन्ध्र ठेकेदारहरू सहित माथि उल्लिखित दुई आधिकारिक अभियुक्त व्यक्तिहरू विरुद्ध आरोपपत्र पनि पेश गरिएको थियो। अभियोगपत्रमाथि कारबाही हुनुअगावै तत्कालीन मुख्यमन्त्री श्री नरबहादुर भण्डारीले त्यसरी नै काम गर्न छाडेको र अपिल्कर्ता सरकारी कर्मचारी नभएको उल्लेख गर्न सकिन्छ। गत १४ सेप्टेम्बर, १९९४ को आदेशमा, विशेष न्यायाधीशले संज्ञानात्मक लिनुभयो र अपिल्कर्ता सहित उपरोक्त अभियुक्त सबैलाई बोलाइयो। अपीलकर्ताको तर्फबाट, जो कथित अपराधको समयमा सिक्किम सरकारको ग्रामीण विकास विभागका सचिव थिए, विशेष न्यायाधीश समक्ष प्रारम्भिक आपत्ति उठाइएको थियो कि भारतीय दण्ड संहिताको धारा १२०-बी अन्तर्गत १९४७ ऐनको धारा ५ (२) र ५ (१) (डी) को साथ उनको अभियोजन आवश्यक थिएन किनकि उनी सम्बन्धित समयमा एक सार्वजनिक सेवक थिए, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति आवश्यक थियो र यो

प्राप्त हुन सकेन, यी अपराधहरूको लागि अभियोजन जारी राख्न योग्य थिएन। यस्तै आपत्ति अर्का अभियुक्त - सिक्किमका तत्कालीन मुख्यमन्त्री श्री नरबहादुर भण्डारीको तर्फबाट लिइएको थियो। विशेष न्यायाधीशले गत १७ नोभेम्बर, १९९८ को आदेशद्वारा प्रारम्भिक आपत्तिलाई अस्वीकार गर्दै कुनै स्वीकृति आवश्यक नभएको ठहर गरे। उपर्युक्त आदेशलाई चुनौती दिँदै, अपीलकर्ता र उपर्युक्त श्री नरबहादुर भण्डारीले अलग-अलग पुनरावलोकन आवेदनहरू दायर गरेर सिक्किम उच्च न्यायालयमा याचिका दायर गरे जुन संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत कुनै स्वीकृति आवश्यक छैन भन्ने ठहर गर्दै विशेष अनुमति द्वारा विवादित आदेशद्वारा खारेज गरिएको थियो।

अपीलकर्ताको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री एल. नागेश्वर रावले प्रस्तुत गरे कि अपीलकर्ताको कार्यले आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनसँग उचित सम्बन्ध रहेको गुनासो गरेको थियो र दुबै यति अन्तरसम्बन्धित थिए कि एकलाई अर्कोबाट अलग गर्न सकिदैन, जस्तै अपीलकर्ता विरुद्ध मामिला चलाउनको लागि, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति आवश्यक थियो र उच्च न्यायालयले अन्यथा धारण गर्न उचित थिएन। तथापि, विद्वान अधिवक्ताले सन् १९४७ को ऐनको धारा ५(१)(घ) सँग पठित धारा ५(२) र सन् १९८८ को ऐनको धारा १३(१)(घ) सँग मिल्दोजुल्दो धारा ५(२) अन्तर्गत अपीलकर्ताको अभियोजनको निरन्तरतालाई चुनौती दिएनन् किनभने सन् १९४७ को ऐनको धारा ६ र सन् १९८८ को ऐनको धारा १९ अन्तर्गत अभियोजनको लागि कुनै स्वीकृति आवश्यक थिएन। उपर्युक्त धाराहरू अनुसार, अभियुक्त सरकारी सेवक हुनु छोडेकाछन्, र माथि उल्लिखित धाराहरू अन्तर्गत, अनुमति मात्र आवश्यक छ यदि, संज्ञेयको मितिमा, अभियुक्त सार्वजनिक सेवकको रूपमा जारी थियो र अन्यथा होइन। अर्कोतर्फ, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरोको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पी.पी. मलहोत्रा र सिक्किम राज्यको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ए. मरिरपुथमले प्रस्तुत गरे कि अभियुक्तहरूको उजुरी गरिएको कार्यहरूको आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनसँग कुनै सम्बन्ध छैन, किनकि षडयन्त्रको अपराधलाई आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनको रूपमा कदापि मान्न सकिंदैन, तसर्थ, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत अभियोजनको लागि कुनै स्वीकृति आवश्यक थिएन। प्रतिद्वन्द्वीको विवादलाई ध्यानमा राख्दै, एक मात्र प्रश्न उठ्छ कि के भारतीय दण्ड संहिताको धारा १२०-बी अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूको लागि संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत र सन् १९४७ ऐनको धारा ५ (२) र ५ (१)(डी) अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूको लागि अपीलकर्ताको अभियोजनको लागि स्वीकृति आवश्यक थियो कि थिएन।

धारा १९७ को उप-धारा (१) मा उल्लिखित विधायिकी आदेशले कुनै सरकारी कर्मचारीले आफ्नो पदीय कर्तव्य पालन गर्दा वा आफ्नो पदीय कर्तव्य पालनमा रही कसूर गरेको भनी गुनासो गरेको कसूरमा सम्बन्धित सरकारको पूर्व स्वीकृति बाहेक कुनै कसूरको संज्ञान लिन न्यायालयलाई रोक लगाएको छ र त्यस्तो नागरिक सेवक पदबाट हटाइने छैन वा सरकारको स्वीकृतिले न्यायालयको क्षेत्राधिकारलाई नै छुन्छ। यो कानूनले संज्ञान लिनबाट लगाएको निषेध हो। संहिताको धारा १९७ मा उल्लिखित सान्दर्भिक शब्दहरूको दायरा र अर्थ पत्ता लगाउन निश्चित अवस्थामा विभिन्न परीक्षणहरू तोकिएका छन्; आफ्नो आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन मा कार्य गर्न को लागी कार्य गर्ने वा इरादा गर्दा निजले गरेको आरोप लगाइएको कुनै पनि अपराध। कथित अपराधमा केही गर्नु पर्दछ, वा कुनै तरिकाले सम्बन्धित हुनुपर्दछ, आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहन संग। धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृतिको प्रश्न उठ्न सक्दैन, जबसम्म उजुरी गरिएको कार्य अपराध होइन; यो आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन मा प्रतिबद्ध थियो कि थिएन भनेर निर्धारण को लागि एक मात्र बिन्दु हो। कार्य र आधिकारिक कर्तव्यबीच उचित सम्बन्ध हुनुपर्दछ। कर्तव्य को निर्वहन को लागि कडाई संग आवश्यक छ के भन्दा बढी कार्य गरे तापनि यो कुनै फरक पर्दैन, किनकि यो प्रश्न केवल पछि को चरण मा उठ्छ जब परीक्षण गुणहरु मा अगाडि बढ्छ। न्यायालयले पत्ता लगाउनुपर्ने कुरा के हो भने यो कार्य र आधिकारिक कर्तव्य यति अन्तरसम्बन्धित छ कि यो आधिकारिक कर्तव्यको प्रदर्शनमा अभियुक्तले गरेको थियो भनेर तर्कसंगत रूपमा अनुमान गर्न सकिन्छ कि सकिंदैन, यद्यपि, सम्भवतः परिस्थितिको आवश्यकता र आवश्यकताभन्दा बढी।

होरी राम सिंह बनाम द क्राउन, १९३९ संघीय न्यायालय प्रतिवेदनहरु १५९ को मामिलामा, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गतको संरक्षण केवल लोक सेवकको त्यस्तो कार्यहरूमा मात्र सीमित हुन सक्छ जुन प्रत्यक्ष रूपमा उसको सार्वजनिक पदको अनुसरणमा हुन्छ, यद्यपि कर्तव्यभन्दा बढी वा त्यस्तो कर्तव्यको अस्तित्वको बारेमा गलत विश्वासको अधीनमा हुन्छ। त्यस अवस्थामा, कानून प्रस्तुत गर्दा सुलेमान, जे.ले पृष्ठ १७८ मा यसरी टिप्पणी गरेः- यो धारा केवल त्यस्तो कार्यहरूमा मात्र सीमित हुन सक्दैन जुन सार्वजनिक सेवकले आफ्नो सार्वजनिक पदको अनुसरणमा प्रत्यक्ष रूपमा गरेको छ, यद्यपि कर्तव्यभन्दा बढी वा त्यस्तो कर्तव्यको अस्तित्वको बारेमा गलत विश्वासको अधीनमा छ। पृष्ठ १७९ मा यस प्रकार थप उल्लेख गरिएको छः- निस्सन्देह, प्रस्तुत मामिला असफल भएमा वा प्रतिरक्षाले कर्तव्य पालनमा गर्न भनिएको कार्य गरेको प्रमाणित गरेमा, कार्यवाही खारेज गर्नु पर्नेछ र सो आधारमा उजुरी खारेज गर्नु पर्नेछ।

सुलेमान, जे. द्वारा लिइएको विचारलाई एच.एच.बी. गिल र अर्को बनाम द किंग, एआईआर १९४८ प्रिवी काउन्सिल १२८ मा प्रिवी काउन्सिलद्वारा अनुमोदित गरिएको छ, जहाँ न्यायालयले पृष्ठ १३३ मा कानून राख्यो जुन यस प्रकार चल्छः-

सरकारी कर्मचारीले आफ्नो पदीय कर्तव्यको परिधिभित्र रहेर काम गरेमा मात्र निजले आफ्नो पदीय कर्तव्य पालनमा कार्य गरेको वा कार्य गरेको भन्न सकिन्छ। यसरी न्यायाधीशले घूस खाएर न्यायाधीशको रूपमा काम गर्दैन वा काम गर्दैन, यद्यपि उसले सुनाएको फैसला त्यस्तो कार्य हुन सक्छ : न त सरकारी मेडिकल अधिकारीले आफूले जाँच गरिरहेको बिरामीको खल्ती टिप्न सरकारी सेवकको रूपमा कार्य गर्दछ, यद्यपि परीक्षा आफैमा त्यस्तो कार्य हुन सक्छ। यो परीक्षा यो हुन सक्छ कि सरकारी कर्मचारीले चुनौती दिएमा उसले आफ्नो पदको आधारमा जे गर्छ, त्यो गरेको आफ्रनो कार्यालयको अनुसार भनेर यथोचित दाबी गर्न सक्छ कि सक्दैन। [जोड प्रदान गरिएको]

श्रीकान्तिया रमय मुनिपल्ली बनाम बम्बई राज्य, १९५५ (१) एससीआर ११७७, होरी राम सिंह (पहिले उल्लेखित) को मामिलामा प्रिभी काउन्सिलले लिएको दृष्टिकोणलाई अनुमोदन गरिएको थियो र यस न्यायालयले टिप्पणी गरेको थियो कि संहिताको धारा १९७ लाई यस्तो संकीर्ण तरिकाले व्याख्या गर्नु हुँदैन ताकि यसलाई कहिल्यै लागू गर्न सकिदैन। उक्त मामिलामा, विवियन बोस, जे. ले पृष्ठ ११८६ मा यसरी निर्धारित न्यायालयका लागि बोल्दै:- अब यो स्पष्ट छ कि यदि फौजदारी प्रक्रिया संहिताको धारा १९७ लाई धेरै संकीर्ण रूपमा व्याख्या गरिएको छ भने यो कहिल्यै लागू हुन सक्दैन, किनकि निस्सन्देह यो अपराध गर्ने अधिकारीहरूको कर्तव्यको भाग होइन र कहिल्यै पनि हुन सक्दैन। तर यो ऐनको रूपमा हामीले जाँच्नु पर्ने कर्तव्य होइन, किनकि आधिकारिक कार्य आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनमा साथै यसको अवहेलनामा पनि गर्न सकिन्छ। यस धारामा विषयवस्तु छ र यसको भाषालाई अर्थ दिनुपर्दछ। [जोड प्रदान गरिएको]

अमरीक सिंह बनाम पेप्सु राज्य, १९५५ (१) एससीआर १३०२ को मामिलामा, विस्तृत छलफलमा, यस न्यायालयको विचार थियो कि यदि आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन र आरोपी को कार्य अविभाज्य छ भने, संहिताको धारा १९७ को तहत मंजूरी आवश्यक हुनेछ। वेंकटरामा अय्यर, जे., पृष्ठ १३०७-०८ मा न्यायालयको लागि बोल्दै यस प्रकार अवलोकन गरेको छ:- यदि उजुरी गरिएका कार्यहरू कार्यालयसँग सम्बन्धित कर्तव्यहरूसँग अभिन्न रूपमा सम्बन्धित छन् भने उनीहरूबाट अविभाज्य हुने गरी, त्यसपछि धारा १९७(१) अन्तर्गत स्वीकृति आवश्यक हुनेछ; तर यदि तिनीहरू र ती कर्तव्यहरूको प्रदर्शनबीच कुनै आवश्यक सम्बन्ध छैन भने, कार्यहरूको लागि अवसर वा अवसर मात्र प्रदान गर्ने आधिकारिक स्थिति, त्यसपछि कुनै स्वीकृति आवश्यक पर्दैन।

[जोड प्रदान गरिएको]

माटाजोग डोबे बनाम एच.सी.भरी, १९५५(२) एससीआर ९२५ को मामिलामा, यस न्यायालयको एक विभाजन पिठले स्पष्ट रूपमा निर्धारित गरेको छ जहाँ एक शक्ति प्रदान गरिएको छ वा एक कर्तव्य एक कानून द्वारा वा अन्यथा लागू गरिएको छ र त्यहाँ कुनै पनि सीमा वा प्रतिबन्धद्वारा शक्तिको प्रयोग वा कर्तव्यको प्रदर्शनमा स्पष्ट रूपमा बाधा पुर्याउने केही पनि भनिएको छैन, यो मान्नु उचित छ कि यसले त्यस्ता सबै कार्यहरू गर्ने वा त्यस्तो कार्यान्वयनको लागि यथोचित रूपमा आवश्यक पर्ने साधनहरू प्रयोग गर्ने शक्ति बोक्छ किनभने यो एक नियम हो कि जब कानूनले कुनै काम गर्न आदेश दिन्छ, यसले आफ्नो आदेश कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने सबै कुराहरूको प्रदर्शनलाई अधिकृत गर्दछ।

उक्त मामिलामा आयकर अनुसन्धान आयोगले जारी गरेको वारेन्टको पालना गरी अख्तियारवाला अधिकारीले जबर्जस्ती प्रवेशद्वारको ढोका तोडेको र केही प्रतिरोध गर्दा उक्त अधिकारीले जबर्जस्ती प्रवेश गरेको मात्र होइन, प्रतिरोध प्रस्ताव गर्ने व्यक्तिलाई डोरीले बाँधेर कुटपिट गरी घाइते बनाएको र त्यस्तो कार्य गरेको भन्ने आरोपलाई न्यायालयले विचार गरिरहेको थियो। सम्बन्धित सरकारी अधिकारीहरू विरुद्ध उजुरी दर्ता गरिएको थियो। तथापि, यस न्यायालयले सो मामिलामा संहिताको धारा १९७ मा व्यवस्था भए बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीको स्वीकृति बिना त्यस्तो उजुरीउपर विचार गर्न नमिल्ने ठहर गरेको छ। संहिताको धारा १९७ को प्रावधान लागू हुन्छ कि हुँदैन भन्ने निष्कर्षमा पुग्नुअघि न्यायालयले उजुरी गरिएको कार्य र सरकारी कर्तव्य को निर्वहन बीच उचित सम्बन्ध छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ। यस कार्यले कर्तव्यसँग यस्तो सम्बन्ध राख्नुपर्छ कि अभियुक्तले आफ्नो कर्तव्य को प्रदर्शनको क्रममा यो गरेको छ कि एक तर्क संगत हैन, तर एक ढोंग वा काल्पनिक दावी गर्न सक्दैन। बैजनाथ गुप्ता र अन्यहरु बनाम मध्य प्रदेश राज्य, १९६६ (१) एससीआर २१० को मामिलामा, यो देखिएको छ कि भारतीय दण्ड संहिताको धारा ४७७-ए /१०९ अन्तर्गत आरोपको सम्बन्धमा, संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति आवश्यक छ किनकि यो आधिकारिक कर्तव्यको दायराभित्र गरिएको थियो यद्यपि उनीहरूको अवहेलना हुन सक्छ।

सुरेश कुमार भिकमचन्द जैन विरुद्ध पाण्डे अजय भूषण र अन्यहरु, (१९९८) १ एससीसी २०५ मा माताजोग डोबे प्रकरण (पहिले उल्लेखित) मा आधारित र धारा १९७ को उप-धारा (१) मा उल्लिखित विधायिकी जनादेशलाई ध्यानमा राख्दै न्यायालयलाई सम्बन्धित सरकारको पूर्व स्वीकृति बाहेक कुनै अपराधको संज्ञान लिनबाट रोक्दछ, यस न्यायालयले उल्लेख गरेको छ कि उक्त प्रावधान कानूनद्वारा संज्ञान लिनबाट निषेध गरिएको छ र, तसर्थ, संज्ञान लिने सम्बन्धमा न्यायालयको क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी उजुरी गरिएका कार्यहरू सम्बन्धित सरकारी कर्मचारीको पदीय कर्तव्य पालनभन्दा बढी भएको ठहर्याएमा त्यस्तो स्वीकृति विना न्यायालयले कसूरको संज्ञान लिनु न्यायोचित

हुने छैन।

अब्दुल वहाब अन्सारी बनाम बिहार राज्य र अर्को, (२०००) ८ एससीसी ५०० को मामिलामा, संहिताको धारा १९७ को दायरालाई विचार गर्दा, यस न्यायालयले पृष्ठ ५०७ मा अवलोकन गरेको छ जुन यस प्रकार छः-

हामीलाई यो निष्कर्षमा पुग्न कुनै हिचकिचाहट छैन कि अपीलकर्तालाई सब-डिभिजनल मजिस्ट्रेटले पुलिस बलको साथ उपस्थित हुन र प्रश्नमा अतिक्रमण हटाउन निर्देशन दिएको थियो र भीडलाई नियन्त्रण गर्ने आफ्नो कर्तव्य को निर्वहनको क्रममा, जब उनले गोली खोल्न निर्देशन दिएका थिए, यो मान्नु पर्दछ कि गोली खोल्ने आदेश उसलाई प्रदत्त शक्ति र थोपरिएको कर्तव्यको प्रयोग मा थियो र मजिस्ट्रेटको आदेशमा र यस विषयको दृष्टिकोणमा धारा १९७(१) को प्रावधानहरू वर्तमान मामिलाको तथ्यहरूमा लागू हुन्छ।

के. सतवन्त सिंह बनाम पञ्जाब राज्य, १९६० (२) एससीआर ८९ को मामिलामा यस न्यायालयको संवैधानिक पिठले टिप्पणी गरेको छ कि केही अपराधहरू उनीहरूको फरक प्रकृतिको आधारमा सरकारी कर्मचारीले आफ्नो आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनमा कार्य गर्दा वा कार्य गर्ने उद्देश्यले गरेको मान्न सकिंदैन। उदाहरणका लागि, भारतीय दण्ड संहिताको धारा १६१ अन्तर्गत दण्डनीय अपराध, घूस स्वीकार गर्नु तीमध्ये एक हो र ठगी र दुरुत्साहनको अपराध अर्को हो। त्यस्तै, ओम प्रकाश गुप्ता विरुद्ध मामिलाको अर्को संवैधानिक इजलासले पनि फैसला सुनाएको छ। उत्तर प्रदेश राज्य, १९५७ एससीआर ४२३ ले आपराधिक विश्वासघात गर्ने सरकारी कर्मचारीले सामान्यतया आफ्नो सार्वजनिक क्षमतामा कार्य गर्दैन किनभने त्यस्तो कार्यको लागि कुनै स्वीकृति आवश्यक पर्दैन।

अतः उपर्युक्त निर्णयहरूको परिप्रेक्ष्यमा संहिताको धारा १९७ बमोजिम संरक्षण को दाबी गर्न को लागि अभियुक्तले उजुरी गरेको कार्य र सरकारी कर्तव्य को निर्वहन को बीच उचित सम्बन्ध छ भन्ने कुरा देखाउनु पर्छ भन्ने कुरा स्पष्ट हुनेछ। एक आधिकारिक कार्य आधिकारिक कर्तव्य को निर्वहन को साथ-साथ यसको अवहेलना मा प्रदर्शन गर्न सकिन्छ। संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत संरक्षण को लागि, अभियुक्तको कार्यहरु यस्तो हुनु पर्दछ कि यसलाई आधिकारिक कर्तव्यको निर्वहनबाट अलग गर्न सकिदैन, तर यदि तिनीहरू र ती कर्तव्यहरूको प्रदर्शन को बीच कुनै उचित सम्बन्ध छैन भने, आधिकारिक स्थितिले कार्यको लागि अवसर वा अवसर मात्र प्रदान गर्दछ भने, कुनै स्वीकृति आवश्यक पर्दैन। अभियोजन पक्षले अघि सारेको मामिला असफल भएमा वा प्रतिरक्षा पक्षले गर्न भनिएको कार्य कर्तव्य पालनमा भएको प्रमाणित गरेमा, कार्यवाही खारेज गर्नु पर्नेछ। संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृतिको प्रश्न कुनै पनि समयमा उठ्न सक्छ भन्ने कुरा सर्वविदित छ। अभियोग को संज्ञान वा निर्धारण पछि तुरुन्तै हुन सक्छ वा परीक्षण को समापन को समयमा र दोषी ठहराए पछि पनि हुन सक्छ। तर केही यस्ता मामिलाहरू पनि हुन सक्छन्, जहाँ उनले जे गरे त्यो आधिकारिक कर्तव्य पालनमा भएको हो भनेर स्थापित गर्ने मौका नदिई प्रश्नको प्रभावकारी निर्णय गर्न सम्भव नहुन सक्छ। अभियुक्तको दाबी, निजले गरेको कार्य आफ्नो कर्तव्य पालनको सिलसिलामा भएको हो वा होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्नका लागि निजले गरेको कार्य मनासिब थियो र न त ढोंग गरिएको थियो न त काल्पनिक नै थियो भन्ने निष्कर्षमा पुग्नका लागि प्रतिरक्षापक्षलाई स्थापित गर्ने मौका दिई परीक्षणको क्रममा जाँच्न सकिन्छ। यस्तो अवस्थामा, अनुमोदनको प्रश्नलाई मुख्य निर्णयमा निर्णय गर्न खुला छोड्नु पर्दछ जुन परीक्षणको निष्कर्षमा वितरित हुन सक्छ।

प्रस्तुत मामिलामा अभियुक्तले सिक्किम सरकारको ग्रामीण विकास विभागको सचिवको हैसियतमा ठेक्का दिँदा उनले सरकारी कर्मचारीको हैसियतमा आफ्नो पदको दुरुपयोग नगरेको र ठेकेदारको पक्षमा कम दरमा नभई कानुनबमोजिम अनुमति प्राप्त दरमा काम गरेको दाबी गरेका छन्। यी तथ्यहरू स्थापित गर्न आवश्यक छ जुन परीक्षणमा गर्न सकिन्छ। तसर्थ, यस चरणमा अपीलकर्तालाई कुनै राहत प्रदान गर्न सम्भव छैन। तथापि, हामी अवलोकन गर्न सक्छौं कि परीक्षणको क्रममा, तलको न्यायालयले यस प्रश्नलाई नयाँ तरिकाले परीक्षण गर्नेछ र यस मामिलामा निर्धारित कानूनको प्रकाशमा मुख्य निर्णयमा यसको साथ व्यवहार गर्नेछ।

माथि उल्लिखित कारणहरूको लागि, अपील असफल भएको छ र तदनुसार खारेज गरिन्छ।

जे.

[जी.बी.पटनायक]

जे.

[एस.एन.फुकान]

जे.

[बी. एन. अग्रवाल]

नयाँ दिल्ली, २४ जुलाई, २००१।